

Jan Polakowski
— dydaktyk literatury i nauczyciel akademicki
(5 czerwca 1923—7 kwietnia 1997)

Życie Jana Polakowskiego toczyło się w trzech miastach. W rodzinnej Częstochowie ukończył szkołę średnią; był uczniem Gimnazjum im. H. Sienkiewicza i Liceum im. R. Traugutta, a po studiach rozpoczął pracę w technikum hutniczym. W Krakowie studiował filologię polską na Wydziale Humanistycznym Uniwersytetu Jagiellońskiego, uzyskując w 1952 roku tytuł magistra filozofii w zakresie filologii polskiej na podstawie pisanej pod kierunkiem prof. dra Kazimierza Wyki rozprawy *Twórczość Adama Asnyka na tle prądów i tendencji społeczno-politycznych Galicji*. Do Krakowa powrócił w 1975 roku, ale przez kilkanaście lat pracował Jan Polakowski w Katowicach — od 1964 roku w Wyższej Szkole Pedagogicznej, zrazu łącząc tę pracę z funkcją w Okręgowym Ośrodku Metodycznym, a od 1971 roku przechodząc na pełny etat w Zakładzie Metodyki Literatury i Języka Polskiego Uniwersytetu Śląskiego. W katowickiej uczelni napisał pod kierunkiem doc. dr Mieczysławy Dobrowolskiej i obronił w 1971 roku rozprawę doktorską na temat *Radiowe adaptacje epiki — a dydaktyczne problemy odbioru dzieła epickiego przez młodzież szkoły średniej*. Od 1975 roku Jan Polakowski pracował w krakowskiej Wyższej Szkole Pedagogicznej im. Komisji Edukacji Narodowej, gdzie uzyskał w 1982 roku stopień doktora habilitowanego za fundamentalną w dydaktyce literatury książkę *Badania odbioru prozy artystycznej w aspekcie dydaktycznym*¹.

Przez wiele lat Profesor Jan Polakowski był niekwestionowanym autorytetem w dziedzinie dydaktyki literatury — wystąpienia Profesora na konferencjach naukowych i publikacje na łamach czasopism polonistycznych były

¹ J. Polakowski: *Badania odbioru prozy artystycznej w aspekcie dydaktycznym. Zarys teorii badań — próby diagnozy*. Kraków 1980.

niezwykle uważnie słuchane i studiowane, ponieważ każdy tekst przynosił głęboką interpretację najważniejszych problemów nauczania literatury, rozwijał teorię kształcenia literackiego, inspirował ponadto do własnych badań, stanowiąc najlepszy wzór metodologiczny.

Jan Polakowski współpracował z najważniejszymi czasopismami polonistycznymi i wydawnictwami uczelnianymi. Przez kilkadziesiąt lat liczne artykuły Profesora ukazywały się najpierw w kieleckim „Języku Polskim”, potem w „Polonistyce”, „Dydaktyce Literatury”, „Ojczyźnie-Polszczyźnie” oraz w seriach wydawniczych Uniwersytetu Śląskiego („Prace Dydaktyczne”, „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”) i krakowskiej Wyższej Szkoły Pedagogicznej („Prace z Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego”).

W 1978 roku na łamach „Pamiętnika Literackiego” ukazał się współautorski artykuł — napisany z bliskim współpracownikiem, również dydaktykiem literatury i profesorem krakowskiej WSP, Zenonem Urygą² — w którym autorzy nie tylko przedstawili fundamentalne założenia badań nad odbiorem literatury pięknej w szkole, ale także udowodnili przekonująco naukowy status dydaktyki literatury. Autorzy, postulując łączenie badań empirycznych z teoretyczną refleksją, zaproponowali ich prowadzenie na trzech obszarach. Wskazali: pole warunkujące doświadczenia literackie (z czym uczeń przystępuje do lektury), pole bezpośrednich kontaktów z literaturą piękną oraz pole interwencji dydaktycznej (w jaki sposób nauczyciel ingeruje w interakcję czytelniczną). Bardzo wielu autorów publikacji dydaktycznych nawiązywało do tego właśnie schematu badawczego, penetrując wymienione obszary; czynił tak również Jan Polakowski.

Zainteresowania naukowe Profesora miały swoje źródło w prawie dwudziestoletniej pracy szkolnej, podczas której poszukiwał najlepszych sposobów zachęcenia do lektury uczniów z zaniedbanych kulturalnie środowisk. Doświadczenia nauczycielskie dały Profesorowi, jak sam mówił, wycucie rangi problemów edukacyjnych i zrodziły podstawowe idee pedagogiczne, które nazwał po latach antropocentryzmem kulturowym³. W rozwiązywaniu trudności dydaktycznych, jakie napotykał w codziennej praktyce szkolnej, pomagały interdyscyplinarne studia w zakresie przede wszystkim literaturoznawstwa, psychologii i pedagogiki, a także kulturoznawstwa i socjologii.

Pierwsze badania naukowe Profesora dotyczyły radia, a więc najbardziej popularnego na początku lat sześćdziesiątych składnika kultury audiowizu-

² J. Polakowski, Z. Uryga: *Badania nad komunikacją literacką z perspektywy dydaktyki*. „Pamiętnik Literacki” 1978, z. 4.

³ Zob. *Uczeń—kultura—metodologia*. (Rozmowa z prof. dr. hab. Janem Polakowskim z WSP w Krakowie). „Polonistyka” 1995, nr 2, s. 108—111.

alnej i najpowszechniej dostępnego środka dydaktycznego⁴. Uwarunkowania kulturowe odbioru literatury pięknej przykuwały uwagę Profesora także przez następne lata, kiedy charakteryzował współczesną kulturę pod kątem jej audiowizualności i masowości, a ponadto pokazywał szanse i zagrożenia dla czytelnictwa i wychowania w sytuacji, gdy młode pokolenie obcuje głównie z audiowizualnymi formami przekazu treści⁵.

Przekonanie o konieczności uczenia literatury i o literaturze w nawiązaniu do motywacji i potrzeb, jakimi kierują się uczniowie, oraz umiejętności, którymi wykazują się w czasie lektury, zaowocowało studiami Profesora na temat odbioru literatury pięknej przez kilkunastoletnich czytelników. Tytuł rozprawy habilitacyjnej *Badania odbioru prozy artystycznej w aspekcie dydaktycznym. Zarys teorii badań — próby diagnozy* w pełni orientuje w zamierzeniach badawczych. Dydaktycznie ukierunkowane badania empiryczne oparte zostały na wielostronnych analizach teoretycznych podstawowych pojęć i metod, które autor uznał za najważniejsze dla badacza nauczania literatury, wcześniej nakreśliwszy szerokie tło porównawcze i ustaliwszy specyfikę badań odbioru na gruncie takich dyscyplin, jak literaturoznawstwo, estetyka, socjologia, psychologia i pedagogika. Druga część rozprawy przyniosła wnikliwą charakterystykę czterech typów postaw uczniów wobec epiki: poznawczych, wynikających z potrzeb kompensacyjnych, ludycznych i estetycznych, co potwierdziło użyteczność posłużenia się w badaniach odbioru trójskładnikową kategorią postawy.

Profesor Jan Polakowski pojmował kształcenie literackie jako tworzenie sytuacji uczenia się, czyli nabywania doświadczeń literackich⁶, na które składają się następujące elementy: po pierwsze — zespół motywacji, po drugie — wiedza o swoistości dzieła literackiego, po trzecie — umiejętność zacho-

⁴ M.in. J. Polakowski, A. Sitarz-Ciemiega: *Przekazy foniczne w szkolnej komunikacji literackiej*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 6. Red. J. Kram i E. Polański. Katowice 1986, s. 7—28; zob. też „Chowanna” 1972, z. 4; „Oświata i Wychowanie” 1982, nr 14, wersja B.

⁵ J. Polakowski: *O niektórych współczesnych uwarunkowaniach kulturowych odbioru dzieła literackiego przez młodzież (zarys problematyki badawczej)*. W: „Prace Dydaktyczne”. T. 7. Red. J. Cofalik. Katowice 1975; J. Polakowski: *Odbiór dzieła literackiego jako przedmiot badań empirycznych (próba systematyki głównych kierunków i tendencji badawczych)*. W: „Prace Dydaktyczne”. T. 10. Red. E. Polański. Katowice 1976; J. Polakowski: *Komunikacja masowa jako kontekst szkolnego odbioru prozy*. W: „Dydaktyka Literatury”. T. 4. Zielona Góra 1981; J. Polakowski: *Dydaktyka literatury a wiedza o kulturze*. W: *Dydaktyka literatury a inne dyscypliny naukowe*. Red. W. Pasterniak. Zielona Góra 1986, s. 111—132; J. Polakowski: *Kulturoznawcza koncepcja kształcenia literackiego dzisiaj*. W: „Dydaktyka Literatury”. T. 13. Zielona Góra 1992.

⁶ J. Polakowski: *Z problematyki badań nad uczeniem i nauczaniem literatury (narzędzia wglądu w procesy motywacyjne)*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 8. Red. E. Polański. Katowice 1989, s. 7—25.

wania się w kontaktach ze sztuką słowa. Pragnął, aby nauczanie literatury wyrastało z rozpoznania potrzeb ucznia, opierało się na motywowaniu i dostarczało materiału do budowania osobowości, aby przekazywało część dziedzictwa kulturowego i nawiązywało do współczesności, której uczestnikami wszyscy jesteśmy. W kolejnych publikacjach precyzyjnie definiował takie pojęcia, jak motywacja, doświadczenie literackie, interakcja dydaktyczna⁷. Na tej podstawie coraz jaśniej wykladał idee nurtu w dydaktyce literatury, który nazwał antropocentryczno-kulturowym, ponieważ skupiał uwagę na uczniu jako odbiorcy dzieła literackiego i podmiocie nauczania oraz na przejawach kultury, której uczeń jest konsumentem i współtwórcą, czyli propagował szkołę na miarę ucznia i nauczyciela⁸.

Najnowsze tendencje w dydaktyce literatury traktował ponadto jako etap ewolucji poglądów na nauczanie literatury, które znajdowały wyraz na łamach piśmiennictwa metodycznego. Nurt antropocentryczno-kulturowy wyrastał z podejścia integracyjnego, wcześniejsze — były inspirowane dydaktyką ogólną, prakseologią i wiedzą o literaturze⁹. Rozwijając refleksję nad rozmaitymi sposobami rozumienia edukacji literackiej, Jan Polakowski dostrzegł cztery style uprawiania dydaktyki literatury: instrumentalny (teksty, które są instrumentem polityki oświatowej), publicystyczny, popularyzujący wiedzę o kształceniu literackim i poznawczy (nastawiony na stworzenie systemu sądów na temat istoty kształcenia literackiego, które odznaczałyby się wysokim stopniem ogólności i dałyby się w jakimś zakresie udowodnić)¹⁰.

Niepodobna w krótkim wspomnieniu zawrzeć wielości, oryginalności i głębi myśli zawartych w dziele Profesora¹¹. Można tylko zachęcić do niełatwej, co prawda, wymagającej intelektualnego skupienia, ale inspirującej i wzbogacającej lektury Jego tekstów. Nauczyciele poloniści nie znajdą tam bezpośrednich wskazówek, jak prowadzić lekcje na konkretne tematy, natomiast uogólnione sądy Profesora pomogą im z pewnością zrozumieć własną rolę w klasie jako odpowiedzialnych, twórczych i krytycznych organizatorów sytuacji dydaktycznych, w których uczeń będzie docierać do sensów i wartości literatury pięknej.

⁷ J. Polakowski: *Zastosowanie pojęć wiedzy o kulturze w diagnozie procesu kształcenia literackiego w toku interakcji dydaktycznej*. W: „Prace z Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego”. T. 4. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Red. Z. Uryga. Kraków 1990.

⁸ J. Polakowski: *Na miarę ucznia i nauczyciela*. „Polonistyka” 1997, nr 5, s. 260—266.

⁹ Tenże: *O sytuacji we współczesnej dydaktyce literatury (w poszukiwaniu podstaw teorii kształcenia literackiego)*. W: „Z Teorii i Praktyki Dydaktycznej Języka Polskiego”. T. 10. Red. L. Gilowa i E. Polański. Katowice 1990, s. 7—32.

¹⁰ J. Polakowski: *O różnych stylach uprawiania dydaktyki literatury*. „Polonistyka” 1996, nr 2, s. 69—75.

¹¹ Zob. *Wspomnienia o Profesorze* — Zenona Urygi („Polonistyka” 1997, nr 6) i Piotra Andrusiewicza („Nowa Polska” 1997, nr 3).

Pamięć tych, którzy znali Profesora osobiście, zachowa wspomnienia wieloletnich kontaktów z mądrym i dobrym człowiekiem, a nadto życzliwym opiekunem magistrantów i doktorantów; ich prace opatrywał wieloma uwagami, pomagającymi autorom uporządkować i jak najściślej opisać zebrany materiał.

Dla polonistów Profesor pozostaje Mistrzem — znakomitym nauczycielem, erudytą, pełnym pasji poznawczej rzetelnym uczniem, który rozważnie i perfekcyjnie rozpatrywał złożone problemy kształcenia literackiego, stosując rozmaite metody diagnozy i procedury postępowania naukowego.

Dla dydaktyków literatury dzieło Profesora Jana Polakowskiego pozostanie żywym wzorem budowania warsztatu badawczego i pisania rozpraw naukowych, którym to sprawom Profesor poświęcił kilka odrębnych studiów¹², a klarownie skonstruowana teoria kształcenia literackiego skłaniać będzie do wielostronnych opisów szkolnych sytuacji komunikacyjnych.

Ewa Ogłóza

¹² J. Polakowski: *O wiarygodności twierdzeń z zakresu teorii nauczania literatury*. „Polonistyka” 1983, nr 10, s. 870—877; Tenże: *O koncepcji pracy naukowej z dydaktyki literatury*. W: „Prace z Dydaktyki Literatury i Języka Polskiego”. T. 3. Rocznik Naukowo-Dydaktyczny WSP w Krakowie. Red. Z. Uryga. Kraków 1986.